

"Elm, mədəniyyət və təhsil: XXI əsrdə elmin inkişafının aktual məsələləri"

**BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK KONFRANSIN
MATERİALLARI**

15 dekabr 2019

Qars, Türkiyə

**Cəlil Məmmədquluzadənin anadan
olmasının 150 illik yubileyinə həsr olunur.**

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ:

Gərayzadə Ellada İsa qızı – Beynəlxalq kadrlar akademiyasının fəxri professoru, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Qafqaz Universitetinin Çağdaş Türk Ləhcələri və Ədəbiyyatları bölümünün dosenti (Türkiyə), e-mail: ellada_gerayzade@mail.ru; ladaisa@rambler.ru.

Hüseynova Ülviyyə Hüseyn qızı – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin aparıcı elmi işçisi (Azərbaycan).

Kərimova Vəfa Mənsur qızı – psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Azərbaycan).

REDAKTORLAR

Dos. Dr. Ellada Gərayzadə
Qafqaz Universiteti, Türkiyə

Dos. Dr. İlkin Qulusoy
Qafqaz Universiteti, Türkiyə

KONFRANSIN ELMİ HEYƏTİ

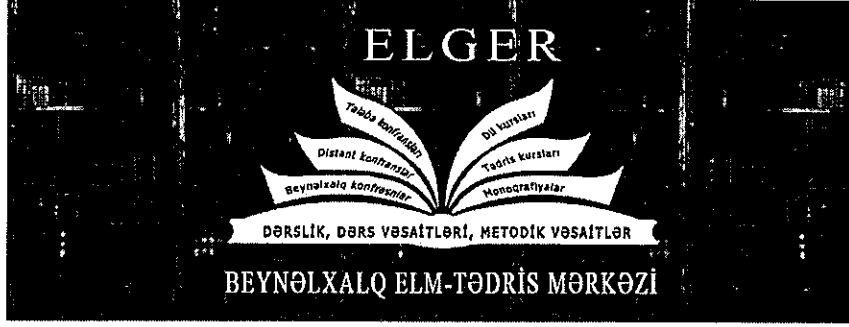
- Prof. Dr. Nizami Cəfərov (Azərbaycan)
Prof. Dr. Samal Tuleubayeva (Qazaxıstan)
Prof. Dr. Anna Dıbo (Rusiya)
Prof. Dr. Gencer Elkılıç (Türkiyə)
Prof. Dr. Leyla Minqazova (Rusiya)
Prof. Andrey Melkov (Rusiya)
Prof. Dr. Leyla Gərayzadə (Azərbaycan)
Prof. Dr. Hacı Nəcəfoğlu (Türkiyə)
Prof. Dr. Tahirə Məmməd (Azərbaycan)
Prof. Dr. Liya Kariçaşvili (Gürcüstan)
Prof. Dr. Rafiq İmrani (Türkiyə)
Prof. Dr. Bədirxan Əhmədov (Azərbaycan)
Prof. Dr. Əbülfəz Amanoğlu Quliyev (Azərbaycan)
Prof. Dr. Mahirə Hüseynova (Azərbaycan)

Prof. Dr. İkrəm Qasımov (Azərbaycan)
Prof. Dr. Mayis Əliyev (Azərbaycan)
Prof. Dr. Mahirə Nağıyeva (Azərbaycan)
Dos. Dr. Könül Səmədova (Azərbaycan)
Dos. Dr. İlkin Qulusoy (Türkiyə)
Dos. Dr. Arzu Məmmədova (Azərbaycan)
Dos. Dr. Şəhla Əhmədova (Azərbaycan)
Dos. Dr. Qafarova Ranetta İsmetovna (Rusiya)
Dos. Dr. Çulpan Çetin (Türkiyə)
Dos. Dr. Klimkina Olqa İqorevna (Ukrayna)
Dos. Dr. Qafarova Səməngül Hüsü qızı (Azərbaycan)
Dos. Dr. Şəhla Abdullayeva (Azərbaycan)
Dos. Dr. Gülxanım İsmixanova (Azərbaycan)
Dos. Dr. Rövşən Quliyev (Türkiyə)
Dos. Dr. Müqəddəs Abdurahmanova (Özbəkistan)
Dos. Dr. Oktay Kızılkaya (Türkiyə)
Dos. Dr. Elnur Hasan Mikayıl (Türkiyə)
Dos. Dr. Könül Səmədova (Azərbaycan)
Dos. Dr. Niyaməddin Haşımov (Azərbaycan)
Dr. Afina Barmanbay (Azərbaycan)

16.12.2019-cu il tarixində Türkiyənin Qars şəhərində keçirilən "Elm, mədəniyyət və təhsil: XXI əsrdə elmin inkişafının aktual məsələləri" adlı Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransa ümumilikdə 5 ölkədən (Türkiyə, Azərbaycan, İsveç, Avstriya, Almaniya) 35 elm adamı məqalə göndərmiş, elmi heyətdəki hakim rəyləri əsasında qəbul edilərək konfrans materialları kitabında nəşr edilmişdir.

“ELGER BEYNƏLXALQ ELM-TƏDRİS MƏRKƏZİ”

ISBN: 978-605-031-620-9

Celil Memmedguluzade'nin doğumunun
150. yıldönümüne adanmıştır.

*Bilim, Kültür Ve Eğitim:
21. Yüzyılda Bilimin Gelişiminin
Güncel Sorunları*

**ULUSLARARASI SEMPOZYUM
BİLDİRİ KİTABI**

15 Aralık 2019
Kars, Türkiye

Editörler

Doç. Dr. Ellada GERAYZADE
Kafkas Üniversitesi

Doç. Dr. İlkin GULUSOY
Kafkas Üniversitesi

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

DÜZENLEME KURULU:

Doç. Gerayzade Ellada İsa kızı – Kafkas Üniversitesi (Türkiye),

e-mail: ellada_gerayzade@mail.ru; ladaisa@rambler.ru

Doç. Dr. Hüseynova Ülviyye Hüseyin kızı (Azerbaycan)

Dr. Kerimova Vefa Mansur kızı (Azerbaycan)

SEMPOZYUM BİLİM ve DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Nizami Ceferov (Azerbaycan)

Prof. Dr. Samal Tuleubayeva (Kazakistan)

Prof. Dr. Anna Dıbo (Rusya)

Prof. Dr. Gencer Elkılıç (Türkiye)

Prof. Dr. Hacalı Neceföđlü (Türkiye)

Prof. Dr. Leyla Minqazova (Rusya)

Prof. Dr. Andrey Melkov (Rusya)

Prof. Dr. Leyla Gerayzade (Azerbaycan)

Prof. Dr. Tahire Memmed (Azerbaycan)

Prof. Dr. Liya Kariçaşvili (Gürcistan)

Prof. Dr. Rafiq İmrani (Türkiye)

Prof. Dr. Bedirhan Ahmedov (Azerbaycan)

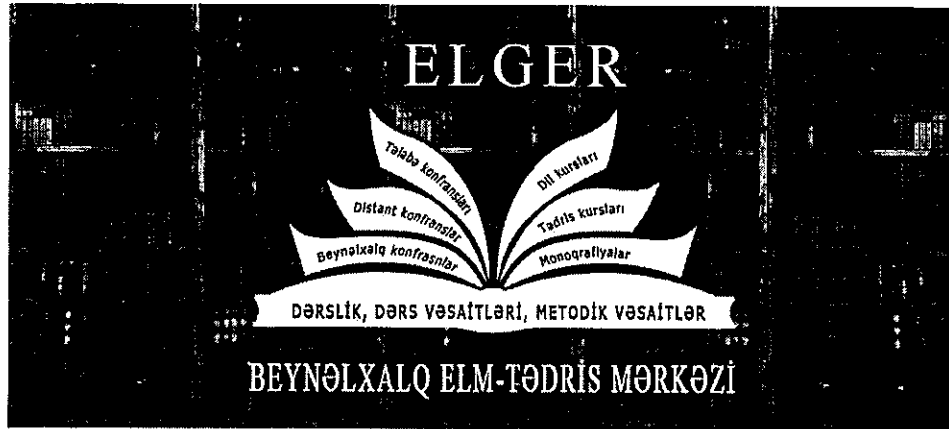
Prof. Dr. Ebülfez Guliyev (Azerbaycan)

Prof. Dr. Mahire Hüseynova (Azerbaycan)
Prof. Dr. İkrım Kasımov (Azerbaycan)
Prof. Dr. Mayıs Aliyev (Azerbaycan)
Prof. Dr. Mahire Nağıyeva (Azerbaycan)
Doç. Dr. Könül Samadova (Azerbaycan)
Doç. Dr. İlkin Gulusoy (Türkiye)
Doç. Dr. Arzu Memmedova (Azerbaycan)
Doç. Dr. Şahla Ahmedova (Azerbaycan)
Doç. Dr. Qafarova Ranetta İsmetovna (Rusya)
Doç. Dr. Çulpan Çetin (Türkiye)
Doç. Dr. Olqa Klimkina (Ukrayna)
Dos. Dr. Qafarova Səməngül Hüsü qızı (Azərbaycan)
Doç. Dr. Şahla Abdullayeva (Azerbaycan)
Doç. Dr. Gülxanım İsmixanova (Azerbaycan)
Doç. Dr. Rövşen Guliyev (Türkiye)
Doç. Dr. Mükaddes Abdurahmanova (Özbekistan)
Doç. Dr. Oktay Kızılkaya (Türkiye)
Doç. Dr. Elnur Hasan Mikayıl (Türkiye)
Doç. Dr. Niyameddin Haşımov (Azerbaycan)
Dr. Öğr. Üyesi Afina Barmanbay (Türkiye)

16.10.2019 tarihinde Türkiye'nin Kars ilinde düzenlenen Bilim, Kültür ve Eğitim: 21. Yüzyılda Bilimin Gelişiminin Güncel Sorunları Uluslararası Sempozyumuna toplamda 5 ülkeden (Türkiye, Azerbaycan, İsveç, Rusya, Almanya) 35 bilim adamı makale ile başvurmuş ve bilim kurulundaki ilgili hakemler tarafından değerlendirilerek kabul edilen makaleler bildiri kitabında yayınlanmıştır.

“ELGER ULUSLARARASI BİLİM VE EĞİTİM MERKEZİ”

ISBN: 978-605-031-620-9

*Dedicated to the 150th anniversary
of Jalil Mammadguluzadeh*

*Science, Culture and Education:
Current Issues of the Science
Development in the XXI Century*

**PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE**

15 December 2019

Kars, Turkey

Editors-in-Chief:

Associate Prof. Ellada Gerayzade
Turkey

Associate Prof. İlkin Gulusoy
Turkey

ORGANIZATION BOARD OF THE CONGRESS:

ORGANIZING COMMITTEE:

Gerayzade Ellada – honorary professor of the International Academy of Human Resources, doctor of philosophy in philology, associate professor of the Department of Modern Turkic languages and literature in Kafkas University (Turkey), e-mail: ellada_gerayzade@mail.ru; ladaisa@rambler.ru

Huseynova Ulviyya – doctor of philosophy in philology, leading researcher of Baku State University (Azerbaijan)

Kerimova Vafa – doctor of philosophy in psychology, Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan).

MEMBERS OF THE BOARD:

- Prof. Nizami Caferov (Azerbaijan)
Prof. Samal Tuleubayeva (Kazakhstan)
Prof. Anna Dıbo (Russia)
Prof. Gencer Elkılıch (Turkey)
Prof. Hacalı Necefoglu (Turkey)
Prof. Leyla Mingazova (Russia)
Prof. Andrey Melkov (Russia)
Prof. Leyla Gerayzade (Azerbaijan)
Prof. Tahira Mammad (Azerbaijan)
Prof. Liya Karichashvili (Georgia)
Prof. Rafik İmrani (Turkey)
Prof. Bedirhan Ahmadov (Azerbaijan)
Prof. Ebulfaz Guliyev (Azerbaijan)
Prof. Mahira Huseynova (Azerbaijan)
Prof. İkrım Kasımov (Azerbaijan)

Prof. Mayis Aliyev (Azerbaijan)
Prof. Mahira Nagiyeva (Azerbaijan)
Associate prof. Konul Samedova (Azerbaijan)
Associate prof. İlkin Gulusoy (Turkey)
Associate prof. Arzu Mammadova (Azerbaijan)
Associate prof. Shahla Ahmedova (Azerbaijan)
Associate prof. Gafarova Ranetta İsmetovna (Russia)
Associate prof. Chulpan Chetin (Turkey)
Associate Prof. Olga Klimkina (Ukraine)
Associate prof. Qafarova Səməngül Hüsü qızı (Azərbaycan)
Associate prof. Shahla Abdullayeva (Azerbaijan)
Associate prof. Gulkhanım İsmikhanova (Azerbaijan)
Associate prof. Rovshen Guliyev (Turkey)
Associate prof. Mukaddes Abdurahmanova (Uzbekistan)
Associate prof. Oktay Kızılkaya (Turkey)
Associate prof. Elnur Hasan Mikayıl (Turkey)
Associate prof. Konul Samedova (Azerbaijan)
Associate prof. Niyameddin Hashimov (Azerbaijan)
Ph. D. Afina Barmanbay (Turkey)

The International Scientific Conference "Science, Culture and Education: Current Issues of the Development of Science in the XXI Century" was held in Kars, Turkey on the 15.12.2019. More than 35 scientists from 5 countries (Azerbaijan, Turkey, Sweden, Austria, Germany) submitted their articles which were accepted by the relevant referees and published in the paper book.

INTERNATIOANAL SCIENTIFIC AND TRAINING CENTER "ELGER"

ISBN: 978-605-031-620-9

CONTENTS

JALIL MAMMADQULUZADEH – 150.....	15
MOLLA NASREDDIN OF THE XIX CENTURY	
Ellada Gerayzade.....	16
COMPLEX SENTENCES OF MIXED TYPE IN THE LANGUAGE OF THE STORY "İCE" BY JALIL MAMMADGULUZADEH	
İlkin Qulusoy.....	24
ISSUES OF WAR, HONOR AND HUMANISM IN "KAMANÇA" BY JALIL MAMMADGULUZADE	
Afina Barmanbay.....	30
THE ROMANTIC TRADITION IN THE CREATIVITY OF HUSEYN JAVID AND MUHAMMAD HADI	
Rena Husseynzade.....	36
THE MAIN PROBLEMS OF JALIL MAMMADGULUZADEH'S PROSE: THE THEME OF A «LITTLE MAN»	
Sabina Mammadova.....	42
LITERARY STUDY.....	48
A WORD ABOUT THE NATIVE LANGUAGE	
Leyla Gerayzade.....	48
HISTORICAL REVIEW OF THE CHILDREN'S LITERATURE DEVELOPMENT	
Samangul Gafarova.....	55
ESSAYS IN THE WORKS OF ANDREY PLATONOV: THEORETICAL ASPECTS OF THE PUBLICISTIC DISCOURSE	
Tofik Mammedov.....	69
DRAMATIC CONFLICT IN "THE GRIEF OF FAKHRADDIN" BY NAJAF BEY VAZIROV	
Aygün Zakiyeva.....	78
COMMON VALUES IN CHILDREN'S LITERATURE	
Naila Mammadova.....	82
LINGUISTICS.....	86
LANGUAGE AND EXPRESSION IN TURKISH POETRY	
Khayala Mejidova.....	86
EXISTENCE OF THE RUSSIAN PAREMIAL MATERIAL ABOUT LABOR IN AZERBAIJAN (Comparative analysis)	
İbrahim Asadov.....	91
WRITING OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE	
Fatma Asadova.....	98
CULTUROLOGY.....	104
A SHORT ANALYSIS OF TURKISH AND GEORGIAN'S TRADITIONS	
Sudan Altun.....	104

MÜNDƏRİCAT

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ – 150	15
МОЛЛА НАСРЕДДИН XIX ВЕКА Герайзаде Эллада Иса кызы.....	17
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN "BUZ" HEKAYƏSİNİN DİLİNDƏ QARIŞIQ TİPLİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏR Qulusoy İlkin Etibar oğlu.....	24
CELİL MEMMEDGULUZADE'NİN "KAMANÇA" PİYESİNDE SAVAŞ, ŞEREF VE HÜMANİZM MESELELERİ Afina Barmanbay.....	30
РОМАНТИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ГУСЕЙНА ДЖАВИДА И МУХАММЕДА ХАДИ Гусейнзаде Рена.....	36
ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОЗЫ ДЖАЛИЛА МАМЕДКУЛИЗАДЕ: ТЕМА «МАЛЕНЬКОГО ЧЕЛОВЕКА» Мамедова Сабина Акиф гызы.....	42
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ	48
СЛОВО О РОДНОМ ЯЗЫКЕ Герайзаде Лейла Зейнал гызы.....	48
UŞAQ ƏDƏBİYYATININ İNKİŞAFINA TARİXİ BAXIŞ Qafarova Səməngül Hüsü qızı.....	55
ANDREI PLATONOVUN YARADICILIĞƏNDA OÇERK JANRI: PUBLISISTİK DISKURSUN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ Məmmədov Tofiq Xeyruлла оғлы.....	69
NƏCƏF BƏY VƏZİROVUN "MÜSİBƏTİ-FƏXRƏDDİN" ƏSƏRİNDƏ DRAMATURJİ KONFLİKT Zəkiyeva Aygün Hidayət qızı.....	78
UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ORTAQ DƏYƏRLƏR Məmmədova Nailə.....	82
DİLÇİLİK	86
TÜRK ŞİİRİNDE DİL VE ANLATIM Mecidova Hayale Miralem kızı.....	86
БЫТОВАНИЕ РУССКОГО ПАРЕМИЙНОГО МАТЕРИАЛА О ТРУДЕ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ (на материале записей фольклорных экспедиций студентов филологического факультета БГУ, хранящихся в архиве кафедры истории русской литературы) Асадов Ибрагим Назим оғлы.....	92
AZƏRBAYCAN DİLİNİN YAZISI Əsədova Fatma Ağası qızı.....	98
KULTUROLOGİYA	104

MIXED TYPE COMPLEX SENTENCES IN THE LANGUAGE OF THE STORY "İCE" BY JALIL MAMMADGULUZADEH

İlkin Qulusoy

Abstract: Jalil Mammadguluzade, who played an important role in the formation of Azerbaijani literature at a new stage, wrote his works in his native language, which is of great importance from the point of view of studying the lexical and grammatical features of the Azerbaijani literary language of the XX century. In this regard, the study of complex sentences of mixed type in the language of the author's story "The Ice" serves to create a certain idea about the syntactic landscape of the 20th century Azerbaijani language. In the article, analysis of complex sentences of mixed type with complex structure developed in the language of the story is given, rich structural features are shown by drawing the scheme. The article analyzes complex sentences of mixed type with a complex structure developed in the language of the story, rich structural features were showed by constructing a scheme.

Key words: J.Mammadguluzadeh, "The Ice", story, complex sentence

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN «BUZ» HEKAYƏSİNİN DİLİNDƏ İŞLƏNMİŞ QARIŞIQ TIPLI MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏR

İlkin Qulusoy

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Qafqaz Universiteti, Türkiyə
ilkingulusoy@gmail.com

Xülasə: Azərbaycan ədəbiyyatının yeni mərhələyə yüksəlməsində mühüm rol oynayan Cəlil Məmmədquluzadənin ana dilində yazdığı əsərləri XX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin leksik-qrammatik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan yazarın "Buz" hekayəsinin dilində qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin araşdırılması XX əsr Azərbaycan dilinin sintaktik mənzərəsi haqqında müəyyən fikir yaratmağa xidmət edir. Bu məqalədə hekayənin dilində işlənmiş mürəkkəb quruluşlu qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin təhlili verilmiş, sxemi çəkilərək zəngin struktur xüsusiyyətləri göstərilmişdir.

Açar sözlər: C.Məmmədquluzadə, "Buz", hekayə, mürəkkəb cümlə

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus mövqeyi və üslubu ilə fərqlənən Cəlil Məmmədquluzadə böyük ədəbi məktəb yaratmış, Azərbaycan ədəbiyyatına məzmun və forma yenilikləri gətirərək ədəbi-bədii fikrin sonrakı inkişafı üçün sağlam zəmin hazırlamışdır. "Onun əsərləri təkcə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının araşdırılması üçün deyil, həm də o dövrün dil mənzərəsini öyrənmək üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Yeni ədəbiyyatın ən qüdrətli məktəbi olan realizm üslubunun şəkil və məzmun xüsusiyyətlərini dürüst müəyyən etmək üçün Mirzə Cəlilin əsərləri əvəzsiz və tükənməz mənbədir" [9].

Ümumiyyətlə, Cəlil Məmmədquluzadə nəsr Azərbaycan ədəbiyyatında öz məzmunu, poetik quruluşu baxımından yeni bir səhifə hesab olunur [12, s.14]. Y. Seyidov Cəlil Məmmədquluzadənin

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafındakı rolunu M. Füzulinin xidmətləri ilə müqayisəli şəkildə dəyərləndirərək yazır: “Əgər Füzuli Azərbaycan dilinin tükənməz imkanlara malik olduğunu müəyyənləşdirmiş, onun sənət qüdrətini kəşf etmiş, onu klassik şeir dili səviyyəsinə qaldırılmışsa, C. Məmmədquluzadə ədəbi dil ilə danışmaq dili arasındakı səddi aradan qaldıraraq, ümumxalq danışmaq dilini az qala ədəbi dil səviyyəsinə yüksəltmiş, sadə və lakonik xalq ifadələrinin geniş şəkildə sənət dilinə daxil olmasına, ədəbi dildə yer tutmasına yol açmış, ədəbi dilin lüğət tərkibinin saflaşmasına güclü təsir göstərmiş, yeni ruhda inkişafında görkəmli rol oynamışdır” [11, s.111].

C. Məmmədquluzadənin əsərləri arasında hekayələri xüsusi yer tutur. E. Əfəndiyev bu gün Azərbaycan nəsrinin – romanlarının, povestlərinin müvəffəqiyyətinin Cəlil Məmmədquluzadənin hekayələrinə borclu olduğunu yazır [2, s.138].

C. Məmmədquluzadənin hekayələrini sevdirən, şöhrətləndirən başlıca xüsusiyyətlərdən biri məhz onun yığcamlığı, lakonizmidir [5, s. 106]. Az sözlə çox fikir ifadə edə bilmə xüsusiyyəti yazarın yaradıcılığını şərtləndirən əsas amillərdəndir. Onun böyük ustalıqla qələmə aldığı hekayələr XX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin ümumi mənzərəsinin (leksik və qrammatik xüsusiyyətlərinin) ortaya çıxarılması üçün zəngin material verir. Bu baxımdan, C. Məmmədquluzadənin “Buz” hekayəsinin dilindəki qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin sintaktik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və sxeminin çəkilərək XX əsr Azərbaycan ədəbi dilindəki rəngarəng cümlə modellərinin təsbit edilməsi də aktualıq daşıyır.

Azərbaycan dilində qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin araşdırılmasına XX əsrin ikinci yarısında başlanılmış, akademik kitablarda belə cümlələr haqqında məlumat verilmiş [1, s. 372], lakin strüktür xüsusiyyətləri geniş şərh edilməmişdir. Sonralar qarışıq tipli mürəkkəb cümlələr tədqiqatçıların diqqətini yenidən cəlb etməyə başlamış [7], qrammatika kitablarında qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrə, onların quruluş xüsusiyyətlərinə və sxemlərlə təsvirinə yer ayrılmışdır [Bax. 3; 4; 8; 10]. Bütün bunlara baxmayaraq, türkologiyada, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrlə bağlı məsələlərə tam aydınlıq gətirilməmiş, onların zəngin quruluş xüsusiyyətlərinin sistemli şəkildə təhlili verilməmişdir.

Məlumdur ki, hər bir mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında müəyyən məna münasibətləri özünü göstərir və bu komponentlər sayından asılı olmayaraq, iki qütbə ayrılır. “Cümlənin bu cür qütblənməsi nitq prosesində fikrin bu və ya digər hissəsinin aktualaşdırılması, yeni informasiyanın necə verilməsi ilə bağlıdır... Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, mürəkkəb cümlələri üç növə ayırmaq olar: 1. Komponentləri sadə quruluşlu olanlar; 2. Komponentlərindən biri sadə, digəri mürəkkəb quruluşlu olanlar; 3. Hər iki komponenti mürəkkəb quruluşlu olanlar. İkinci və üçüncü hallarda qarışıq tipli

mürəkkəb cümlələr yaranır. Bu cəhət eyni dərəcədə həm tabesiz, həm də tabeli mürəkkəb cümlələrə aiddir. Ona görə də dilimizdə həm tabesiz, həm də tabeli mürəkkəb cümlələrin qarışıq tipi işlənir.” [4, s.410].

Müasir Azərbaycan dilində qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümlənin 6, qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlənin isə 12 növünün olduğu deyilir və belə cümlələrin sxeminin çəkilməsi zamanı dəqiq müəyyən edilməsi vacib olan məsələlərin – cümlənin komponentlərinin sayının və struktur xüsusiyyətlərinin, cümlənin tabesiz və ya tabeli mürəkkəb cümlə olmasının, komponentləri əlaqələndirən vasitələrin, tabesiz mürəkkəb cümlədə komponentlər arasındakı məna əlaqələrinin, tabeli mürəkkəb cümlədə baş və budaq cümlənin yerinin düzgün müəyyənləşdirilməsinin əhəmiyyəti göstərilir [10, s. 3-4]. Bunları nəzərə alaraq, Cəlil Məmmədquluzadənin “Buz” hekayəsinin dilindəki qarışıq tipli mürəkkəb cümlələri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. Qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümlələr:

a. Komponentlərindən biri sadə, digəri mürəkkəb quruluşlu olanlar; b. Hər iki komponenti mürəkkəb quruluşlu olanlar;

2. Qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlələr:

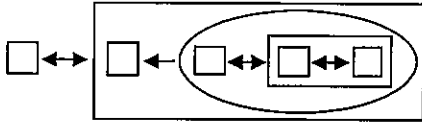
a. Budaq cümləsi mürəkkəb quruluşlu olanlar; b. Baş cümləsi mürəkkəb quruluşlu olanlar.

“Buz” hekayəsinin dilində 57 mürəkkəb cümlə işlənmişdir ki, bunun da iyirmi üçü qarışıq tipli mürəkkəb cümlə şəklindədir. Məqaləmizdə bunlardan sadəcə komponentlərindən biri və ya hər ikisi mürəkkəb quruluşlu olan qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin zəngin struktur xüsusiyyətlərini göstərmək üçün onların sərhədlərini müəyyənləşdirməyə və sxemini çəkməyə çalışacağıq:

1. *Demək, xalamın xəstəliyi o qədər də ağır deyildi və bunu mən ondan ötrü deyirəm ki, o vədələr, yəni qırx il bundan qabaq bizim şəhərdə iki nəfər müsəlman həkimi var idi: biri hacı Mirzə Səttar idi və digəri Məşədi Nurməmməd idi.* [6, s.268].

Və bağlayıcısından da göründüyü kimi, bu cümlə qarışıq tipli birləşdirmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə olub, birinci komponenti sadə cümlə (*Demək, xalamın xəstəliyi o qədər də ağır deyildi*), ikinci komponenti isə (*bunu mən ondan ötrü deyirəm ki, o vədələr, yəni qırx il bundan qabaq bizim şəhərdə iki nəfər müsəlman həkimi var idi: biri hacı Mirzə Səttar idi və digəri Məşədi Nurməmməd idi*) budaq cümləsi qarışıq tipli aydınlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədən ibarət olan tabeli mürəkkəb cümlə şəklindədir. Aydınlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin isə ikinci komponenti birləşdirmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədən ibarətdir (*biri hacı Mirzə Səttar idi və digəri Məşədi Nurməmməd idi*).

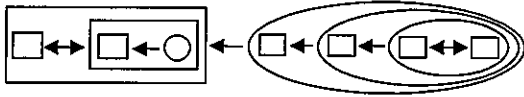
Cümlənin sxemi:

2. *Bunlar gedəndən sonra anam da həkim gələndə örtüydü çarşafı yerə tullayıb, çökdü xalamın yanına və bu da mənə təkid elədi ki, durmayım, tez qaçım bazara buzun dalyca; çünki məlum oldu ki, həkim tapşırıb ki, xalamın ürəyinin üstünə əlbəttə buz qoysunlar və ürəyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər.* [6, s. 269].

Qarışıq tipli səbəb budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklində olan bu sintaktik vahidin hər iki komponenti mürəkkəb quruluşludur. Birinci komponent (*Bunlar gedəndən sonra anam da həkim gələndə örtüydü çarşafı yerə tullayıb, çökdü xalamın yanına və bu da mənə təkid elədi ki, durmayım, tez qaçım bazara buzun dalyca*) qarışıq tipli birləşdirmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə, ikinci komponent isə (*çünki məlum oldu ki, həkim tapşırıb ki, xalamın ürəyinin üstünə əlbəttə buz qoysunlar və ürəyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər*) qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlə şəklindədir.

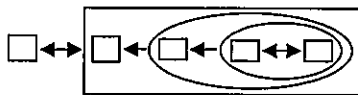
Cümlənin sxemi:

3. *Adətkərdə olmaq yaman imiş və mənim də adətim buna idi ki, bircə gün də olmayıb ki, bu darvazanın qabağından ötüb keçəndə ya it mənim qabağıma çıxmasın, ya Şirəli çıxmasın.* [6, s. 270].

Qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində olan bu sintaktik vahidin birinci komponenti (*Adətkərdə olmaq yaman imiş*) sadə cümlə, ikinci komponenti (*və mənim də adətim buna idi ki, bircə gün də olmayıb ki, bu darvazanın qabağından ötüb keçəndə ya it mənim qabağıma çıxmasın, ya Şirəli çıxmasın*) isə qarışıq tipli xəbər budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklindədir. Xəbər budaq cümləsi də özlüyündə ikinci tərəfi bölüşdürmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədən (*bu darvazanın qabağından ötüb keçəndə ya it mənim qabağıma çıxmasın, ya Şirəli çıxmasın*) ibarət olan təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklindədir.

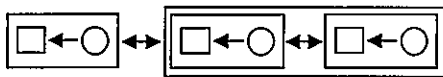
Cümlənin sxemi:

4. *Belə olanda Şirəli itin acığını dönüb istərdi məndən alsın və çox vaxt olardı ki, biz bir-birimizlə söyüşərdik və çox vaxt da elə savaşırdıq ki, yol adamları bizi gəlib aralardılar.* [6, s. 271].

Qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində olan bu sintaktik vahidin birinci komponenti (*Belə olanda Şirəli itin acığını dönüb istərdi məndən alsın*) tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə, ikinci komponenti isə (*və çox vaxt olardı ki, biz bir-birimizlə söyüşərdik və çox vaxt da elə savaşırdıq ki, yol adamları bizi gəlib aralardılar*) hər iki tərəfi tabeli mürəkkəb cümlədən ibarət olan qarışıq tipli birləşdirmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə şəklindədir.

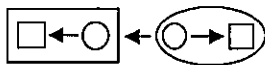
Cümlənin sxemi:

5. *Bir çarəm buna qaldı ki, yerdən iki dənə qıvraq daş götürdüm, öz evimizə tərəf bir qədər də uzaqlaşdım ki, bir həngamə törəsə, mənə əli çatan olmasın.* [6, s. 271].

Qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlə şəklində olan bu sintaktik vahidin birinci komponenti (*Bir çarəm buna qaldı ki, yerdən iki dənə qıvraq daş götürdüm, öz evimizə tərəf bir qədər də uzaqlaşdım ki*) tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə, ikinci komponenti isə (*bir həngamə törəsə, mənə əli çatan olmasın*) şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədir.

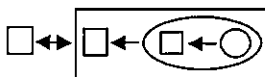
Cümlənin sxemi:

6. *“Köpək oğlu və it oğlu” söyüşləri burada o qədər vec vermirdi; səbəb bu ki, toqquşmamız adi bir toqquşmalardan deyildi ki, söyüşlər də adi olsunlar.* [6, s. 272].

Qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində olan bu sintaktik vahidin birinci komponenti (*“Köpək oğlu və it oğlu” söyüşləri burada o qədər vec vermirdi*) sadə cümlə, ikinci komponenti (*səbəb bu ki, toqquşmamız adi bir toqquşmalardan deyildi ki, söyüşlər də adi olsunlar*) isə xəbər budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklindədir. Xəbər budaq cümləsi də özlüyündə nəticə budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədən ibarətdir.

Cümlənin sxemi:

Nəticə

C. Məmmədquluzadənin “Buz” hekayəsindən verdiyimiz nümunələrdən görüldüyü kimi, XX əsr Azərbaycan dilində də qarışıq tipli mürəkkəb cümlənin fərqli sxematik struktura malik modelləri mövcud olmuşdur. Bu isə dövrün yazı dilində mürəkkəb cümlənin baş və budaq cümlələrin mürəkkəbləşməsi istiqamətində və ümumxalq dilinə xələl gətirmədən inkişaf etdiyini göstərir. Heç bir əlavə incələməyə ehtiyac duymadan, sadəcə sxematik struktura baxaraq hekayənin dilindəki qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin zəngin qrammatik xüsusiyyətləri haqqında fikir yürütmək mümkündür. Bu cümlə sxemlərinin rəngarəngliyi qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin Azərbaycan dilində qədim dövrlərdən bəri işlək olduğunu göstərir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis), Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 372-390.
2. Elçin. Hekayə janrı // Azərbaycan, 1976, №12, s.137-152.
3. Kazımov Q. Azərbaycan dili tarixi (ən qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər), Bakı, Təhsil, 2003
4. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis), Bakı, Təhsil, 2007
5. Məmmədov M. Cəlil Məmmədquluzadənin bədii nəsr, Bakı, Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1963
6. Məmmədquluzadə C. Əsərləri, 4 cildə, 1-ci cild, Bakı, Öndər, 2004, s.267-273
7. Nəcəfov İ. “Müasir Azərbaycan dilində qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümlələr”, Bakı, 1973
8. Həsənova E. Mürəkkəb cümlələrin polipretikativliyi, Bakı, 1986.
9. Qəmbərova S. <https://manera.az/nesr/7163-celil-memmedquluzadenin-qurbaneli-bey-hekayesinin-poetik-dili.html>, 12.12.2019
10. Quliyev İ., Abbasov Ə., İsmixanova G. Müasir Azərbaycan dilində qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin sxematik strukturu, Bakı, Mütərcim, 2012
11. Seyidov Y. Əsərləri, 15 cildə, IV cild, Bakı Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 2007
12. Vahabova S. Cəlil Məmmədquluzadə nəsrinin poetikası, Bakı, 2013

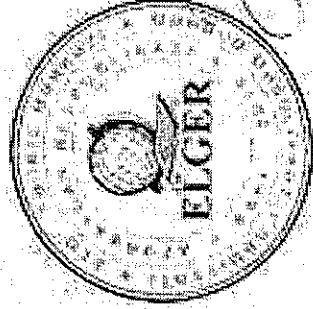
SERTİFİKAT

Hörmətli Qubusoy İskin Etibar oğlu

15.12.2019 tarixində ELGER Elm-Tədris Mərkəzinin Təşkilatçılığı ilə Qars (Türkiyə) şəhərində keçirilən "Elm, mədəniyyət və təhsil: XXI əsrdə elmin inkişafının aktual məsələləri" adlı Beynəlxalq Elmi-praktik konfransda iştirak etdiyinizə görə sizə təşəkkürümüzü bildirir, elmi fəaliyyətinizdə uğurlar arzulayırıq.

ELGER

Elm-Tədris Mərkəzi Müdiri

[Signature]

Əllada Gərayzadə